

Soovitused lapse lugemise ja kirjutamise esmaste oskuste arendamiseks

LUGEMA JA KIRJUTAMA ÕPPIMISE EELDUSED

1. Arenenud suuline kõne: laps suudab eristada, ära tunda ja kasutada emakeele häälikuid; valdab sõnavara, grammatilisi vorme ja lausemalle.
2. Arenenud erinevad tajud, mälu ja motoorika:
 - Otilis-ruumiline tajuvõimaldab eristada ja ära tunda tähekujusid vormi-, suuruse-, asukoha-, suuna ja sagedustunnuste alusel. Selle tajuliigi ebatäpsus on üheks takistuseks häälik-täht seose tekkimisel.
 - Rütmitaju (ühendab kuulmis- ja liigutustaju) võimaldab eristada ja taastada lause- ja sõnarütme (rõhkusid, välteid ja silbijärgesid).
 - Foneemikuulmine võimaldab eristada sõnu, kõnetakte ja häälikuid üksteisest ja võrrelda nende pikkussuhteid sõnas.
 - Kinesteetiline ehk liigutustaju võimaldab tunnetada hääldusliigutusi, hääldada selgelt ja liigendatult, mis on omakorda aluseks häälikanalüüsile ja kõnetaktide võrdlemisele.
 - Mälu (täpsemalt kõneline töömälu) võimaldab säilitada analüüsitavaid ja sünteesitavaid häälikuid, sõnu ja lauseid õppeülesande täitmiseni.
 - Käe peenmotoorika, samuti silma ja käe koostöö on kirjatehnika aluseks.
 - Silmaliigutuste suunamine vasakult paremale ja ka vastupidi.

Mida ja kuidas arendada?

- **Foneemikuulmine** – Arendamiseks sobivad nn tähelepanumängud, kus laps peab reageerima tegutsemisega signaalile, milleks on üksikhäälik, häälikuühend, silp või sõna. Nt. *Kui sa kuuled häälikut O, siis plaksuta.* Täiskasvanu: I, O, A, O jne. Nii harjutada erinevate häälikutega. Kui laps eristab häälikutereast häälikuid, siis teha sama ka silpidega ja sõnadega. Nt. *Kui sa kuuled häälikut E, siis plaksuta.* Täiskasvanu: MA, MI, ME. *Kas kuulsid? Jah, oli küll. Mida pidid tegema, kui kuuled E-d? Plaksutama.* Sama saab teha ka sõnadega. Öelge lapsele sõnu, millest otsite ühte kindlat häälikut. Kui laps kuuleb sõnas häälikut, mida otsite, siis ta peab jälle reageerima nt plaksutamisega. Nüüd saab juurde võtta juba ka **häälikanalüüsi**. Kui laps kuuleb sõnas häälikut, saab edasi küsida, kas see häälik oli sõna alguses, keskel või lõpus. Nt. Otsite sõnadest häälikut S. Täiskasvanu: *Kuula, mina ütlen sulle sõnu. Kui sõnas on S, siis plaksuta.* EMA, SAI. *Kas sõnas oli S? Jah, oli küll. Kas alguses, keskel või lõpus?* Oluline on, et harjutusvara oleks lapsele jõukohane. Sõnad peaksid olema 1-2 silbilised ja häälikuühenditeta (nt ema, loom, muna, isa, seen, moos, sall jne).

Kindla hääliku leidmisel häälikutereast, silbist või sõnast võiks lapsele juurde tutvustada ka häälikule vastavat tähte (**kujundada häälik-täht vastavus**). Pöörata tähelepanu konkreetse tähe kujule, proovida koos lapsega seda tähte joonistada algul sõrmega, seejärel ka kirjutusvahendiga. **Oluline on**, et tähenimed oleksid õiged nt kui on häälik-täht L, siis tähe nimi ongi L, mitte „ell”.

- **Foneemikuulmist ja häälikanalüüsioskuse** omandamiseks valmistab ette häälikute rea kordamine (*a-i-o; a-l-o-m* jne).
- **Mälu ja foneemikuulmist** trennib sõnarea järelekordamine (3-4 tähenduselt seostamata sõna reas).
- **Nägemismälu ja -taju arendamiseks** võib harjutada täherea meeldejätmist või äratundmist (*Millised read on ühesugused? Leia samasugune!*), kusjuures tähtede tundmine pole ülesande täitmiseks oluline.
- **Lugemishuvi, häälikanalüüsi ja sünteesi oskuse kujundamiseks** sobivad mitmesugused sõnamõistatusmängud. Näiteks sobib „Võlusõna” - mäng, milles täiskasvanu laulab (iga häälik eri nooditasemel) lapsele sõna (sõna on nähtamatu), laps valib laual olevatest piltidest sõnale vastava pildi. Selline mäng sobib kasutamiseks kogu hilisemal lugema õppimise perioodil. Laulmiselt saab hiljem üle minna häälimisele. Tähelepanu tuleks pöörata sellele, et sõnad peaksid koosnema helilistest (lauldavatest) häälikutest. Ei sobi häälikud: K, P, T, G, B, D, F, H, S, Š, Z, Ž.
- **Sõna algus- ja lõpuhääliku leidmiseks** sobivad ahelmängud (doomino või sõnakett), milles järgmine sõna algab eelneva sõna viimase häälikuga.
- Piltide rühmitamine neil kujutatud sõnade algushäälikute järgi (nt „*Häälikurongi*” täitmine: *O-vagunisse lähevad ..., S-vagunisse lähevad...*).
- Kui laps tunneb ükskuid tähti, tuleb teda suunata oma teadmist kasutama iseseisvas töös raamatutega: tuttavate tähtede leidmine pealkirjades, tegelaste nimedes jne.
- Ettelugemiseks sobivad lihtsama süžeeaga muinasjutud, mida pärast lugemist on võimalik läbi mängida mängunurgas või lauateatris (nt Grimmide muinasjutud „Punamütsike” ning „Hunt ja 7 kitsetalle”).
- **Optilis-ruumilise taju arendamiseks** sobivad järgmised töövõtted:
 - tähtede leidmine tähesarnaste kujundite hulgast;
 - läbikriipsutatud või üksteise peale kirjutatud tähtede äratundmine;
 - vigadega tähtede leidmine (nt _____);
 - tähtede konstrueerimine etteantud osadest, looduslikust materjalist jne.
- **Foneemikuulmise ja kinesteetilise taju** arendamiseks sobivad kajamängud, milles laps

kordab täiskasvanu järel eri vältes ja vältekandjaga kahest sõnast koosnevaid ridu (nt *koli – kolli* (III v), *koli – kolli* (II v), *koli – kooli* (III v), *koli – kooli* (II v)). Abistamiseks võib kasutada käemärke. Selline kõnetaktide võrdleva hääldamise oskus aitab otsustada, kas ja milline häälik on teistest pikem.

- Hääliku olemasolu ja asukoha määramise oskuse harjutamiseks sõnas sobib nt *Kalamäng* (*Kuula, kas ... häälik on sõna alguses, sees (keskel) või lõpus! Tõsta kala pea, keha või saba!*).
- Harjutada kuulmise teel teistest pikema hääliku leidmist sõnast. Eelnevalt hääldab sõna täiskasvanu või laps ise. Otsustamisel toetutakse sõnade võrdlevale hääldamisele. Nt *Kuula, milline häälik kostab teistest pikemalt? SAAL*. Laps: *L*. Täiskasvanu: *Kuula, ma ütlen nii, et L on pikem! SALL*. Saime teise sõna. *Meie sõna oli SAAL*. Kontrollimiseks saab alati kasutada võrdlevat hääldamist.
- **Enesekontrollioskuse kujundamiseks** ja hilisema aimamisi lugemise vältimiseks võib lugemiseks esitada sõnu sarjadena. Ühes sarjas (rühmas) on häälikstruktuurilt sarnased sõnad (nt *siil, saal, sool*). Laps loeb sõna ja leiab vastava pildi.

Huvitavaid ideid ja mänge pakuvad lugemis- ja kirjutamisvalmiduse kujundamiseks:

1. L. Kivi, M. Roosleht raamatus „*Kuidas arendada lugemisvalmidust lasteaias*”. 2000
2. L. Kivi ja H. Sarapuu kogumikus „*Laps ja lasteaed*”. 2005
3. K. Lukanenok ning T. Tammemäe „*Lugemismängud*”. 2006

Veel töövihikuid:

1. Plado, K. Sunts, K. (2014). *Lugedes lugema*. Studium

Koostanud: Liisa Vels, logopeed

Kasutatud materjalid:

M. Hallap, M. Padrik. 2008. *Lapse kõne arendamine*. Tartu Ülikooli Kirjastus

TÜ õppekava arenduskeskus. 2006. *Valdkond: KEEL JA KÕNE*